

Ivanová-Šalingová, Mária

O jednej analýze sémantickej výstavby básne

In: *Teorie verše. I, Sborník brněnské versologické konference*, 13.-16. května 1964. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1966, pp. 185-188

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119739>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

O JEDNEJ ANALÝZE SÉMANTICKEJ VÝSTAVBY BÁSNE

MÁRIA IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ (Bratislava)

Z formálnej i sémantickej povahy veršovaných útvarov vyplýva, že sa v nich osobitým spôsobom rieši vzťah: autor — predmet prejavu — čitateľ (adresát). Pri doterajších analýzach básnických textov sa však tomuto základnému problému pri sémantickej výstavbe básnických prejavov venovalo veľmi málo pozornosti. Myslíme tu na lyrické básnictvo. V posledných rokoch výskumy v umeleckej próze ukázali, že pri výstavbe epických textov hrá riešenie spomínaných vzťahov medzi činiteľmi: autor — predmet prejavu — adresát veľmi závažnú úlohu. Keďže sa tieto činitele uplatňujú pri riešení výstavby každého jazykového prejavu, chceme ukázať, aké špecifické spôsoby ich riešenia vystupujú v lyrickej poézii. Od spôsobu, ako rieši básnik dané vzťahy, závisí kompozičný princíp básne, závisia sémantické prvky a sémantická línia veršov, strof i obsahová zložka básne. Pretože nemôžeme rozobrať danú problematiku podrobne, uspokojíme sa na tomto mieste s jej stručným naznačením.

Jednotný a v podstate jednoduchý výstavbový princíp si volí básnik v básňach monotematických, keď je predmetom prejavu jeho vlastný svet, život, životné skúsenosti, osudy, úvahy, reflexie, alebo keď sa básnik zaoberá určitou vecou, predmetom ležiacim mimo neho, ale básnik opisuje svoj vzťah k nemu a podáva svoj pohľad na veci okolitého sveta. V básňach tohto typu prevláda vyjadrovanie pomocou jednej osoby slovesnej, a to podľa toho, či je predmetom hovoriaci (básnik, vec, alebo či sa opisuje vec v zastúpení básnikom).¹

Tak napr. Ivan Krasko používa prevažne 1. os. slovesnú v básni *Vždy si myslím . . .* i v básni *Hörne kvety vädnú*, ktorá sa začína takto: „Sme skromné dary tvojej skúpej rodnej zeme“. Zhodne so slovesnou osobou sa používajú aj prí-

¹ O podrobnú charakteristiku podstaty lyrického básnictva sa pokúsil E. Staiger v diele *Grundbegriffe der Poetik*, Zürich 1956. Ako chápe E. Staiger podstatu štýlu lyriky, epiky a drámy, ukazujú už aj nadpisy kapitol: *Lyrischer Stil: Erinnerung* (13—82), *Epischer Stil: Vorstellung* (83—142), *Dramatischer Stil: Spannung* (143—202). Podľa názoru E. Staigera dochádza v lyrickom básnictve k úplnému splynutiu subjektu a objektu. Autor píše: „Im Epischen stellt sich der Körper dar. Deshalb gehen uns im epischen Dasein die Dinge als Aussenwelt auf. Im lyrischem Dasein gilt das nicht. Da gibt es noch keine Gegenstände. Weil es aber noch keine Gegenstände, noch keine Objekte gibt, gibt es hier auch noch kein Subjekt. Und jetzt erkennen wir den Fehler, der die Begriffsverwirrung verschuldet. Wenn lyrische Dichtung nicht objektiv ist, so darf sie darum doch nicht subjektiv heissen. Und wenn sie nicht Aussenwelt darstellt, stellt sie dennoch auch keine Innenwelt dar. Sondern ‚innen‘ und ‚ausser‘, ‚subjektiv‘ und ‚objektiv‘ sind in lyrischer Poesie überhaupt nicht geschieden.“ (60)

V našom príspevku sme sa snažili ísť opačným smerom ako E. Staiger. Problematiku sme len naznačili, nemohli sme ísť do hĺbky. Vybraté príklady presvedčivo ukázali, že aj v lyrickom básnictve musí básnik riešiť tie isté základné vzťahy ako pri akomkoľvek jazykovom prejave, i keď mu tento žáner poskytuje osobitné, špecifické možnosti ich stvárnenia.

slušné zámená. Napr. v spomínanej básni pokračuje druhý verš takto: „*Náš pôvab dozrel v lúčoch jesenného tepla*“.

V uvedených prípadoch sa básnik alebo stáva predmetom prejavu sám, alebo sa stáva ním vec, ktorú básnik zastupuje. Samozrejme, že fakt zástupky vplýva rozhodujúcim spôsobom na sémantickú výstavbu básne (spomenieme len taký všeobecne známy fakt, ako je personifikácia, ďalej vzťah vecí k básnikovi, vyjadrený v tejto básni formou druhej osoby: „*a váza tvoja, ktorá naše telá hostí, je trúchlou rakvou toho, v cudzine kto zmiera . . .*“). Na sémantickú výstavbu vplýva v tomto prípade aj osobitná symbolika básne, prevrstvuje sa vzťah básnik—predmet prejavu, predmet prejavu—básnik, predmet básne—adresát prejavu. Ako sme videli, adresátom (fiktívnym i skutočným) sa stáva sám básnik. Podobne sa autor básne stáva adresátom v takých prípadoch, keď adresuje báseň čitateľom, básnikom a cez nich vlastne seba. Ako príklad by sme mohli uviesť Kraskovu báseň *Poetika starej lyriky*. Báseň sa začína takto:

Čo píšeš, nech je jasné snečný sta lúč,
veselé jako chasník pri tanci

K zaujímavému sriedaniu aspektov opisovaných osôb, predmetov prejavu v širokej zmysle dochádza napr. v básni L. Novomeského *Slúžka*. V tejto sociálnej balade sa strieda 1. os. jednotného a prvá osoba množného čísla. Pritom sa zvrat, ku ktorému dochádza v sémantickej línii básne, značne zmiernuje faktom, že sa slúžka organicky zaraďuje do opisovanej sociálnej skupiny ľudí — proletárov. Čitateľ prijíma túto zmenu vo formálnej zložke ako čosi logické, samozrejme, neprotirečivé, ale súčasne dostatočne zvýraznené a podčiarknuté.

SLUŽKA

Ja
furko mária
prišla som s mnohými na svet,
aby sme žalovali:
na boha,
na ľudí,
že na tvár dvoje lesklých očí dali
a dušu,
srdce,
ktoré nás strašne dusí,
nám dosiaľ nevyrváli z hrudi,
že celý svet sa vidieť, dýchať musí.

Nebudeme si tu všimáť prípady, keď básnik pomocou 3. os. slovesnej bežným spôsobom opisuje predmet básne, alebo sa pomocou druhej osoby prihovára čitateľovi, ľudstvu, adresátovi vôbec. Považá tohto adresáta môže byť, samozrejme, rôzna. Môže ním byť osoba, kolektív, vec, predmet ležiaci i mimo autora, i súčasť autora—básnika (napr. Krasko: *Ó, duša moja, ty si z čiernej noci pila, / ja divný hudec hral som u zamknutých dvier.*).

Upozorníme stručne na novší typ sémantickej výstavby lyrickej básne, keď sa rýchlym sriedaním slovesných osôb a v dôsledku zmien sémantických aspektov a výstavbových postupov podporuje dynamizácia obsahovej zložky básne. Zvyšuje sa vnútorné napätie medzi obsahovými prvkami básne, aktualizujú sa základné vzťahy medzi faktormi: básnik—predmet prejavu—adresát, rôznym spôsobom sa konštelujú, prevstávajú, navrstvujú atď. Jazykové prostriedky (slovesné osoby, zá-

mená, oslovenie, časy, syntaktické prostriedky, dialogické prostriedky a postupy atď.) signalizujú rozloženie a hierarchizáciu vzťahov, ich usporiadanie a obmieňanie. Striedanie sémantických aspektov v rámci básne je odrazom striedania významových, myšlienkových úsekov, čím sa naznačuje myšlienkové bohatstvo, pochybnosť, problémovosť, zážitkovosť, emocionálnosť, dosahuje sa gradácia napätia medzi opisovanými skutočnosťami, osobami, javmi, odkrývajú sa vzťahy medzi javmi z rôznych aspektov; pod odlišným zorným uhlom sa javy pozorujú a analyzujú; básnik naznačuje tým ich zložitnosť, ich mnohoznačnosť a mnohostrannosť atď. Presvedčivo by sa dal urobiť takýto rozbor na básni *Hrdzavý plameň* od V. Miháliky. Kvôli názornosti uvidíme úryvok tejto básne, hoci ho tu nemôžeme komentovať:

HRDZAVÝ PLAMEŇ

Istého jesenného dňa
keď zlatý podvečer *píska* si v listí,
sedíš na dvore pod vieškou
a *pripíjaš* si so svojou mladosťou
na zdravie.
Tisíc ráz *núkaš* si jej pohár vína
a *hľadel* do jej očí,
omamných ako silný, modrý sen.
Toho dňa
náhodou *spadne vám* na stôl
úder vežových hodín
ako bronz v lipovom liste.
Čosi sa stalo!
Úporne *zvučí čas!*
Neprezradiš svoj úlak,
s úsmevom *vstávaš* od stola
a *vraviš* svojej mladosti:
Sed' tu a počkaj ma,
musím si niečo vybaviť. Na zdravie.

Podrobným porovnaním sémantických prvkov, prostriedkov a postupov v jednotlivých typoch básní, ktoré sa rôznia podľa riešenia vzťahu básnik—predmet básne—adresát, by sa ukázalo, že sa odlišuje aj významové členenie básne na väčšie i menšie úseky. K bohatšiemu členeniu dochádza v básňach písaných voľným veršom (v našom prípade reprezentovaných básňou V. Miháliky *Hrdzavý plameň*), čo je iste nie náhodné. Staršia monotematickosť básní sa v modernom básnictve nahrádza polytematickosťou, jednoznačnosť mnohoznačnosťou, variabilita tematická sa odzrkadľuje na variabilite jednotlivých obsahových prvkov, to má za následok striedanie, komplikáciu a obmieňanie formálnych, jazykových a výstavbových prostriedkov. Všetky spomínané okolnosti majú v konečnom dôsledku vplyv nielen na formálny, ale aj obsahový ráz lyrickej poézie. Zvyšuje sa dynamizácia vzťahov medzi štruktúrnymi zložkami veršovaných útvarov, najmä útvarov písaných voľným veršom. Časté striedanie sémantických aspektov spôsobuje mnohonásobné členenie sémantickej línie, jej rozdvajenie, rozštiepenie, rozstup, dvojpólovosť, protirečivosť, kontrastnosť, emocionalizáciu, dynamizáciu, reflexívnosť atď. Vlastnosti sémantickej výstavby básní sa celkom prirodzene a nevyhnutne dosahujú pomocou vyjadrovacích prostriedkov, vplývajú na charakter, na výber jazykových a slohových prostriedkov a tým i na výsledný slohový ráz básní.

Rýchle striedanie sémantických aspektov, výstavbových prostriedkov a postupov v modernom básnictve pripomína rýchle striedanie výstavbových prostriedkov

a postupov v epickej próze, hoci majú v týchto literárnych žánroch rôzne podmienky, charakter i funkcie. No jednako len nemožno nevidieť v tomto bode vzájomné ovplyvňovanie, spoločné vývinové črty modernej lyrickej poézie a epickej prózy.

Ak berieme teda do ohľadu realizáciu spomenutých vzťahov, dostávame osobitnú typológiu lyrických básní.² Táto typológia sa opiera v podstate o obsahovú zložku básne, čo sa špecificky odráža na kompozičnej a jazykovej zložke. Charakter obsahovej či významovej zložky závisí od usporiadania vyšších i nižších sémantických jednotiek, od hierarchizácie takých činiteľov, akými sú plán osôb, vecí, plán vonkajšieho a vnútorného sveta, časová a priestorová pozícia. Hierarchizácia, usúvzťažnenie významových prvkov a prostriedkov vplývajú na vnútornú štruktúru básne, na motiváciu jednotlivých výrazových prostriedkov, na ich poetizáciu či depoetizáciu, na ich variabilitu, symbolizáciu, reflexizáciu atď. A tak sa starší jednoduchý, vcelku monologizovaný výstavbový princíp básní v modernom básnictve nahrádza zložitým, značne členitým, mnohvrstvovým či mnohoplánovým, ktorý z obsahovej i formálnej stránky naberá znaky dialogizácie. Ide o „dialogizáciu“ sui generis, vplývajúcu na sémantickú i formálnu výstavbu básnických prejavov.

ÜBER EINE ANALYSE DES SEMANTISCHEN AUFBAUS DES GEDICHTES

Bei der Analyse eines lyrischen Gedichtes muss man auch die Relation zwischen den Faktoren: der Dichter — der Gegenstand des Gedichtes — der Adressat (der Empfänger) beobachten. Je nach dem, welche Relationen in den ersten Plan des Gedichtes hervorragen, kann man mehrere Typen der lyrischen Werke unterscheiden. Und einigen Typen wird auch das Prinzip des semantischen, sprachlichen und stilistischen Aufbaus zugestimmt.

² O celkom inú typológiu štýlov lyrických diel sa pokúsil H. Seidler v diele *Allgemeine Stilistik*, Göttingen 1963, s. 336—337.

Z HISTORICKÉ POETIKY
ČESKÉ A SLOVENSKÉ

